

Izvorni znanstveni članak
316.73
Prilježeno: 20. ožujka 2005.

S kulturnom revolucijom ili bez nje

ZORAN KURELIĆ*

Sažetak

Autor propituje vrijednost teorijskih koncepata domišljenih u okviru rasprave između liberala i multikulturalista. Riječ je o zanimljivoj višegodišnjoj raspravi u kojoj se, ponajprije, polazi od država razvijene liberalne demokracije. Postavlja se pitanje: koliko su nama poučne teorijske kategorije iz anglo-američke tradicije, te mogu li rješenja iz te tradicije biti uputa za djelovanje u tranzicijskoj zemlji kakva je Hrvatska. Argument je izložen u tri koraka. U prva dva segmenta rada autor predstavlja neke od ključnih teorijskih koncepata prikazujući raspravu Iris M. Young i Briana Barryja, a u trećem propituje njihovu upotrebljivost. Autor upozorava na teorijske, ali i praktično-političke probleme koje donosi politizacija kulture.

Ključne riječi: liberalizam, multikulturalizam, priznanje, kulturna revolucija, homofobija, I. M. Young, Brian Barry

Jutarnji list od 20. listopada 2004. objavio je e-mail koji je 'Jure Francetić' poslao Dorinu Manzinu predsjedniku udruge *Iskorak*. 'Francetić' poručuje: "Pederi k***** ćemo vam odsjeći pa ćete moći sami da se dirate po š*****!! Znamo ko ste i šta ste jednog po jednog ćemo vas tući!! Idite iz Hrvatske nećete živjeti u našoj zemlji!! Onog vašeg pedera vođu Manzina ćemo prvog da ubijemo da vam bude primjer, a onog drugog pedera što je na TV-u rekao da je Zagreb siguran grad za gay populaciju također ćemo ubiti!!! Za Hrvatsku bez pedera jadnu vam majku j*****!!" (18).

U ovom kratkom radu pokušat ću prikazati argument koji zagovara kulturnu revoluciju u Americi, te način na koji su ga liberali odbacili. Usredotočit ću se na dvoje renomiranih autora – multikulturalisticu Iris Marion

* Zoran Kurelić, docent na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Metodologija društvenih znanosti.

Young i liberala Briana Barrya. Usporedit ću njihove suprotstavljene poglede o položaju i borbi homoseksualaca koji žive u liberalnim demokracijama. Oboje podupiru nastojanja homoseksualaca da poboljšaju svoj položaj u društvu, ali u svemu se ostalome dramatično razlikuju, počevši od shvaćanja liberalne demokracije same. Odlučio sam raspraviti njihova oprečna mišljenja o *gay*-problemu u Americi zbog toga što vokabulare multikulturalizma i liberalizma koriste sudionici *gay*-pokreta u Hrvatskoj. Pitanje koje, dakle, nije moguće izbjeći glasi: 'Jesu li argumenti i potezi dizajnirani za mobilizaciju i uvjeravanje ljudi u utabanim liberalnim demokracijama poput Sjedinjenih Država ili Velike Britanije korisni i u tranzicijskim državama poput Hrvatske?' Pokušat ću pokazati njihovu ograničenu vrijednost, osobito upitnost vrijednosti kulturne revolucije. Kako bih svoju poziciju učinio što jasnijom, odlučio sam podijeliti referat u tri dijela. U prvome (A) predstavljam koncepte kulturnog imperijalizma i kulturne revolucije koje razmatra Iris Marion Young. U drugom dijelu predstavljam Barryjevo odbacivanje kulturne revolucije i njegov argument protiv politizacije kulture. U završnom ću dijelu pokušati procesuirati hrvatsku *gay*-situaciju kroz mrežu kategorija koju osigurava raspra liberala i multikulturalista. Rad je naslovljen 'S kulturnom revolucijom ili bez nje' zato što vjerujem da će se položaj hrvatske *gay*-zajednice vrlo vjerojatno poboljšati bez mnogo kulturalne buke. Pokušat ću pokazati zašto.

A

Knjiga Iris Marion Young *Justice and the Politics of Difference* objavljena je prije četrnaest godina. U međuvremenu, djelo je postalo klasikom anglo-američkoga političkog mišljenja i nezaobilaznim dijelom brojnih političkoteorijskih rasprava. U kasnijim radovima profesorica Young je promijenila i preformulirala neke od svojih argumenata te ponudila teoriju koja ne traži dramatične promjene institucionalne strukture liberalne demokracije, ali je ipak ostala pri mnogim rješenjima prezentiranim u *Justice ...*, a njezino izvorno shvaćanje multikulturalizma osiguralo joj je poseban status među suvremenim piscima.

I. M. Young tvrdi da su liberalni teoretičari poput Johna Rawlsa nametnuli preusko shvaćanje pravednosti u kojem je pravednost identificirana s distribucijom. Oni su stvorili distributivnu paradigmu socijalne pravednosti koja je slijepa za brojne nepravde prisutne u američkom društvu. Čak kad bi redistribucijom ekonomskog bogatstva dramatično poboljšali položaj siromašnih, time još uvijek ne bi uklonili nepravde izazvane kulturnom opresijom. Koncept kulture središnji je koncept njezina nedistributivnog shvaćanja pravednosti. Dakako, odmah se mora naglasiti da Young ne trivijalizira važnost preraspodjele društvenog bogatstva, ona samo pokazuje zašto je preraspodjela nedovoljna. Postoje nepravde koje svoje korijene nemaju u ekono-

miji nego u kulturi, a jedan od najboljih izvora nepravde je “kulturni imperijalizam”. Inspirirana Marxovim pojmom ideologije, ona piše:

“Kulturno imperijalističke grupe predstavljaju svoje vlastite vrijednosti, iskustva i perspektive kao normativne i univerzalne. Žrtve kulturnog imperijalizma tako postaju nevidljive kao subjekti, kao osobe sa svojom vlastitom perspektivom i grupnospecifičnim iskustvom i interesom. Istodobno oni su obilježeni ... kao oni Drugi, devijantni u odnosu prema dominantnoj normi. Dominantne grupe uopće ne moraju prepoznati da postoje kao grupe; one zauzimaju neoznačenu, neutralnu, čini se univerzalnu poziciju” (Young, 1990.: 123).

Kultura dominantnih grupa postala je dominantnom kulturom. Problem je u tome što se doživljava kao nešto univerzalno, prirodno i neutralno. Dominantna kultura u Americi je bijela, muška i heteroseksualna i ona proizvodi rasizam, seksizam i heteroseksizam, bile dominantne grupe toga svjesne ili ne. Oni su poput buržoazije iz devetnaestoga stoljeća koja nije bila svjesna činjenice da svoja klasne vrednote predstavlja kao neutralne i univerzalne. Dakle, kultura može biti opresivna čak i kad opresija nije namjerna.

I. M. Young je feministica i njezina teorija ima ishodište u uvidu da žena može imati jednaka prava kao i muškarac i imati financijsku sigurnost, a još uvijek biti žrtva brojnih ponižavanja koja su gotovo postala dijelom kulture. Brojni oblici seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja žena doživljavani su kao nešto normalno i prirodno sve dok ih feministice nisu politizirale. Želimo li prepoznati opresiju, trebamo slušati glasove potlačenih. Crnci, Arapi, homoseksualci, invalidi, Indijanci i ostali mogu nam, poput žena, objasniti na koje ih načine dominantna kultura čini nepoželjnima, inferiornima ili izopačenima. Prema mišljenju I. M. Young, rastakanje kulturnog imperijalizma zahtijeva kulturnu revoluciju. Svrha revolucije nije redistribucija ekonomskog bogatstva i prava, jer netko može biti bogati građanin, a još uvijek pripadati grupi koja je tlačena i prezrena. Svrha kulturne revolucije jest “priznanje” (*recognition*). Članovi grupa koje su žrtve kulturnog imperijalizma nerijetko su već građani sa svim pravima, stoga ne traže jednakost kao pojedinci, nego priznanje kao članovi grupe. *Gay*-zajednica je jedna od onih zajednica koje nisu priznate u njihovoj različitosti. Ta različitost je razlog zbog kojeg je Young svojoj knjizi dala naslov *Justice and the Politics of Difference*. Politika različitosti inzistira na kulturnoj revoluciji u kojoj različite grupe nisu zadovoljne egalitarnim individualizmom, nego teže priznavanju njihove grupne kulturne različitosti. *Gay*-muškarci i žene ne žele samo pravo da budu privatno *gay*, oni žele javno biti priznati. To određuje način na koji se bore za svoj položaj u društvu. Pokret *gay*-ponosa pojavljuje se jednako kako se pojavio i crnački pokret ponosa, s namjerom da ukloni stigmatu neheteroseksualnosti kao što je crni ponos želio ukloniti stigmatu “obojenosti”. Homoseksualci se ohrabruju da izađu iz tajnosti privatnosti i budu ponosni

što su *gay*. Dio istoga kulturnorevolucionarnog procesa jest i inzistiranje na specifičnoj *gay*-kulturi, te pokušaj da se pokaže kako je dominantna kultura homofobična. Svi ti potezi dizajnirani su sa svrhom da dominantnoj kulturi pokažu da nije ni univerzalna ni neutralna. Gay aktivisti pokušavaju politizirati heteroseksualizam onako kako su feministice politizirale seksizam. Ta je kulturna revolucija zasnovana na uvjerenju da će nenamjerna opresija prestati kad tlačitelji čuju glas potlačenih. Ta bi nova osviještenost trebala pomoći u procesu uzajamnog priznavanja različitih grupa i kultura, te učiniti države poput SAD-a i Velike Britanije pravednijima.

B

Brian Barry se uopće ne slaže s tim argumentom. On sve teorijske manevre I. M. Young smatra filozofski pogrešnima i politički neproduktivnima. U svojoj knjizi *Culture and Equality* Barry odbacuje sve forme multikulturalizma braneci liberalni egalitarizam. Za početak, on uopće ne vjeruje da brojne potlačene grupe imaju svoje vlastite kulture, pa tako odmah u pitanje dovodi ideju da su ženska kulture, *gay*-kultura ili kulture ljudi s invaliditetom, alternativne kulture dominantnoj muško-heteroseksualno-bjelačkoj kulturi ljudi bez invaliditeta. Čini se da postoje fundamentalne razlike između kultura etničkih manjina kao što su Indijanci, Latinoamerikanci ili Arapi i *gay*-kulture ili ženske kulture.

Potom on odlučno dovodi u pitanje ono što Young naziva “paradigmom distributivne pravednosti”. Barry pokazuje da liberalno egalitarna distribucija nije limitirana na dobra, nego da uključuje i prava, što bitno mijenja granice kritike.¹

U ovom referatu osobito me zanima Barryjevo odbacivanje kulturalne politike i njegov napad na politizaciju kultura. Prema njegovu mišljenju, multikulturalisti koji inzistiraju na priznavanju različitosti i kulturnoj revoluciji kopaju vlastiti grob. Zašto? Zato što politizacija kulture otvara Pandorinu kutiju. Barry objašnjava:

“Podižući ulog, Young i Fraser, i oni koji misle poput njih, dovode u opasnost preživljavanje liberalnih prava koja su već izborena, a još više njihovo proširenje kako bi se dovršio pokret za pravnom jednakošću. Ako su ‘samo građanska prava’ proglašena bezvrijednima u odsutnosti ‘kulturne revolucije’, mogla bi ih pomesti kulturna kontrarevolucija. Osobito je u Sjedinjenim Američkim Državama jasno da je kulturni konzervativizam politički

¹ Za neliberalnu kritiku I. M. Young i njezina uvođenja napetosti između redistribucije i priznavanja (*redistribution and recognition*) vidi: Nancy Fraser (1997.) i to osmo poglavlje ‘*Culture, Political Economy, and Difference*’.

mного jača sila od kulturnog radikalizma koji izlažu Young i Fraser” (Barry, 2001.: 277).

Dakle, kad religijski konzervativizam uzvratu udarac, I. M. Young nije u stanju ponuditi principijelan prigovor, jer kad američka religijska desnica inzistira na obnavljanju sodomijskih zakona, ona igra istu kulturalnu igru. Za razliku od Young, egalitarni liberali mogu argumentirati da je politizacija kulture ogavno zadiranje u individualne slobode, neovisno s koje strane dolazila. U skladu s tim, želi li *gay*-zajednica poboljšati svoj položaj u društvu, ona treba ustrajati na ostvarenju potpune pravne jednakosti za homoseksualce, a ne na priznavanju njihove alternativne kulture.

Za Barryja je prilično problematična ideja po kojoj je gotovo cijelo društvo homofobično. Fobija je, piše Barry, iracionalni strah koji žrtve fobije po pravilu prepoznaju. To znači da se oni koji pate od insektofobije smrtno boje kukaca, ali dobro znaju da je većina kukaca bezopasna. Ljudi koji pate od fobija svjesni su svog problema. Pripisati dominantnoj kulturi homofobiju znači proglasiti je bolesnom. *Gay*-kultura, dakle, uzvraća udarac. Nakon što su ih stotinama godina zvali izopačenicima i bolesnicima, *gay*-intelektualci prepoznaju bolest svojih tlačitelja. Barry misli da je taj manevar pogrešan. On objašnjava: “Ako je neodobravanje homoseksualnosti psihološki srodno iracionalnom strahu od paukova, tada je lijek neizbježno neka vrsta terapije. A oni koji baš nisu spremni da se za nju sami predbilježe, trebali bi je dobiti kroz svaki dostupni javni kanal. Ipak, pretpostavljam da moramo prihvaćanje jedne od monoteističkih religija držati racionalnim ... Tada moramo prihvatiti da Židovi, muslimani i kršćani, svi od reda osuđuju homoseksualnost pozivajući se na autoritet svetih spisa. Ovo nam sugerira da nema potrebe za terapijom, nego prije za uvjerljivim argumentima o interpretaciji svetih tekstova u svjetlu novijih spoznaja i promjena u okolnostima.” (Barry, 2001.: 274).

Barryjev liberalno-egalitarni pristup inzistira na pravnoj jednakosti svih građana, a borba za tu jednakost temelji se na individualnim slobodama. Ona ne mora čekati na rezultate vrlo neizvjesnog i potencijalno kontraproductivnog revolucioniranja dominantne kulture. Njegov primjer je američki Jug gdje su zakoni protiv segregacije nametnuti bez obzira na proteste rasističke većine. Promjena stajališta prema crncima dogodila se naknadno kao rezultat liberalnih zakona. Inzistiranje na različitostima može ugroziti jednakost. Suvremene liberalne demokracije poput Amerike i Velike Britanije realno ne mogu ostvariti ništa više od uzajamnog toleriranja različitih grupa. Mi možemo podupirati prava homoseksualaca, a da nikad ne kročimo u *gay*-bar kao što podupiremo slobodu vjeroispovijedi muslimana ne posjećujući obrede u džamijama. Liberali nisu dužni osigurati društvo u kojem se različite kulture međusobno priznaju, nego društvo u kojem se građani i grupe uzajamno trpe.

Što možemo naučiti iz te konfrontacije multikulturalista i liberala? Možemo li neke od njihovih argumenata koristiti u Hrvatskoj? Mislim da bismo trebali biti vrlo oprezni, a u završnom ću dijelu pokazati zašto.

C

Za početak mislim da bismo ideju kulturnog imperijalizma trebali uzeti vrlo ozbiljno. Brojni su razlozi za to. U Hrvatskoj smo vrlo snažno iskusili mobilizirajuću snagu kolektivnoga nacionalnog identiteta i ne treba objašnjavati koliko je borba za međunarodno priznanje značila većini Hrvata tijekom Domovinskoga rata. Borba za međunarodno priznanje pokazala je snagu toga koncepta i potrebu da se bude prepoznat i priznat u svojoj različitosti u odnosu na južnoslavenske susjede. Pojam kulture u njoj je imao središnju ulogu, pa se tako nastojalo na čišćenju hrvatskoga jezika od tuđica, oživljavanju tradicije i snaženju uloge Katoličke crkve. Dakle, svjedočili smo kulturnoj obnovi i jednom njezinu vrlo važnom aspektu, duhovnoj obnovi. Uloga Katoličke crkve u tim procesima teško može biti precijenjena.

Hrvatska je, dakako, tranzicijska zemlja a ne uhodana liberalna demokracija zapadnog tipa, tako da manevri dizajnirani za napade na navodne slabosti razvijenih liberalnih država nemaju baš previše uporišnih točaka u postsocijalističkim zemljama. Bilo kako bilo, kulturni imperijalizam o kojem raspravlja I. M. Young treba uzeti ozbiljno jer on ne postoji kao fenomen samo u okvirima razvijenih konstitucionalnih demokracija nego i izvan njihovih granica. Dakle, nije riječ samo o tome da su manje kulture tlačene u okvirima nacionalnih država, one mogu biti žrtve opresije i na globalnoj razini. Sad moramo biti jako oprezni jer priča o individualnim i grupnim pravima može biti doživljena kao izraz kulturnog imperijalizma. Priča o univerzalnim ljudskim pravima, univerzalnoj jednakosti među spolovima ili o jednakosti homoseksualaca i heteroseksualaca očito ne poštuje činjenicu da su žene i homoseksualci nejednaki u golemom broju kultura koje postoje na planeti Zemlji. Po mom mišljenju, duhovna obnova u Hrvatskoj može biti interpretirana kao tip kulturne revolucije koja pruža otpor kulturnom imperijalizmu posthladnoratovskoga zapadnog kapitalizma. Dakle, kulturni David u sukobu s globalnim Golijatom mogao bi biti anti-*gay* na katolički način. Kulturna *gay*-revolucija u Hrvatskoj mogla bi biti ocrnjena kao peta kolona amerikanizacije.

Slažem se s Barryjevim pristupom jer je realističniji i razboritiji, pa stoga ima znatno veće izgleda za uspjeh u Americi i Engleskoj. To je, vjerojatno, jedini način na koji bi *gay*-zajednica u Hrvatskoj mogla poboljšati svoj položaj. U nas ne postoji nekakva *gay*-kultura o kojoj bi se dalo ozbiljno razgovarati. Veliko je pitanje koliko ima smisla razgovarati o takvoj kulturi u Americi, a još je problematičnije uvjerenje da će tlačitelji prestati nenamjer-

no tlačiti kad ih se jednom upozori na njihovo ponašanje.² Stoga, ako se netko u Hrvatskoj odluči boriti kulturalno, tada bi najbolje bilo nagovoriti slavne ličnosti da javno priznaju da su *gay*. Priče o homofobiji i *gay*-parade u kojima sudjeluje dvjestotinjak mladića i djevojaka ne će bitno utjecati na dominantnu kulturu, a mogle bi ugroziti život i zdravlje aktivista. Bilo bi mnogo bolje imati *gay* nogometnu zvijezdu, glumicu i poznatog političara, nego organizirati deset parada.

Uzajamno priznavanje različitih kultura koje zagovara I. M. Young nema mnogo izgleda ni u njezinoj rodnoj Americi, a istodobno katolička Španjolska donosi zakone koji omogućuju istospolne brakove. Dakle, postupno stjecanje potpune pravne jednakosti najbolji je put za *gay*-zajednicu u Hrvatskoj. Kulturnorevolucionarni rad obavljen u Sjedinjenim Američkim Državama i Europskoj Uniji svakodnevno možemo vidjeti na našim televizijskim ekranima i u kinima. Pro-*gay* kulturne promjene *de facto* će nastupiti kao rezultat kulturnog imperijalizma. Isto tako, hrvatski će zakoni prije ili kasnije biti usklađeni sa zakonodavstvom Europske Unije i sigurno će respektirati razinu jednakosti ostvarenu na ostatku kontinenta. To znači da će hrvatski homoseksualci i homoseksualke dobiti pravnu jednakost, i ne će dobiti priznanje koje zagovara Young, s kulturnom revolucijom ili bez nje.

Literatura

Young, Iris M., 1990.: *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton

Young, Iris M., 2000.: *Inclusion and Democracy*, Oxford University Press, Oxford

Fraser, Nancy, 1997.: *Justice Interruptus*, Routledge, New York

Fraser, N. / Honneth A., 2003.: *Redistribution or Recognition?* Verso, London

Barry, Brian, 1994.: *Justice as Impartiality*, Oxford University Press, Oxford

Barry, Brian, 2001.: *Culture and Equality*, Polity Press, Oxford

² I. M. Young doživljava kulturnu revoluciju kao oblik društvene psihoterapije. Tako i Kristeva ulazi u priču. No, čak kad bismo i vjerovali da psihoterapija drži vodu na individualnoj razini, što dakako ne moramo, nemamo baš nikakvog razloga pomisliti kako je nešto slično moguće na razini kulture.

Zoran Kurelić

WITH THE CULTURAL REVOLUTION OR WITHOUT IT

Summary

The author looks into the usefulness of the theoretical concepts that have popped up in the riveting perennial debate between liberals and multiculturalists that revolves around the states of the developed liberal democracy. The question is: how enlightening the theoretical categories of the Anglo-Saxon tradition are for us, and can the solutions from that tradition serve as a guideline in a transitional country such as Croatia. The argument unravels in three steps. In the first two parts the author presents some of the key theoretical concepts by outlining the discussions by Iris M. Young and Brian Barry, and in the third he challenges their usability. The author points out the theoretical as well as the practical-political problems stemming from the politicization of culture.

Key words: liberalism, multiculturalism, recognition, cultural revolution, homophobia, Iris M. Young, Brian Barry

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6,
HR 10 000 Zagreb. *E-mail:* zkurelic@fpzg.hr